

Şeker Fabrikaları

Şeker, temel tüketim maddelerinden biri olarak tarih boyunca önemli bir yere sahip olmuştur. Altın mukabilinde elde edilebilen bu gıda maddesi birçok medeniyet tarafından “*kral yemeği*” olarak nitelendirilmiştir. Yükte hafif, pahada ağır olan bu ürünün bulunduğu yerler üzerinde birçok devlet, askeri mücadeleler içine girmiştir. Coğrafi Keşiflerle birlikte şeker XV. yüzyıldan itibaren politik bir meta haline geldi. “*Beyaz altın*” olarak anılmaya başlanan şeker özellikle Portekiz ve İspanya arasında yaşanan rekabetin bir parçası oldu. XVI. ve XVII. yüzyıla gelindiğinde dünya üzerindeki şeker üretim merkezleri İngiliz ve Fransızların hakimiyetine geçti. XVII. yüzyıla kadar kamıştan üretilen şekerin pancardan elde edilmesi süreci ise XVIII. yüzyıl ile başladı. Alman kimyager Franciscus Philippus Florinus tarafından 1705’te pancar, “*şeker pancarı*” adıyla ifade edildi. Bir diğer Alman Kimyager Andreas Sigismund Marggraf 1747’de pancarın şeker içerdiğini tespit etti ve öğrencisi Franz Carl Achard ise 1786’da fabrikasyon ile pancardan şeker üretilebileceğini kanıtladı. Kral Wilhelm III’e 1799’da Berlin Şeker İmalathanesi’nde ürettiği ilk pancar şekerini takdim etti. Kral’ın destekleriyle 1802’de Aşağı Silezya’daki Kunern kasabasında dünyanın ilk pancar şekeri fabrikasını kurdu. Bu gelişmeler ile birlikte şeker, bir gıda maddesi dışında bir politika ve siyaset aracı olarak da kullanılacaktı. Nitekim Fransa’da I. Napolyon döneminde İngilizlere karşı yaklaşık kırka yakın şeker fabrikası faaliyete geçti.

Avrupa’daki şeker sanayinin ortaya çıkışı ve gelişimi ile Osmanlı Devleti’ndeki şeker sanayisinin kurulması çalışmaları yakın bir süreci içermektedir. Şeker sanayisinin kurulma fikri Tanzimat Dönemi ile beraber ortaya çıktı. İlk teşebbüs, İstanbullu Tacir Dimitri Efendi tarafından yapıldı. Kendisinin İstanbul’da bir şeker fabrikası kurmak için hükümete yapmış olduğu müracaat sonucu 11 Mart 1840’da bir kararname hazırlandı. Resmi izin verilmesine karşın bu girişim başarıya ulaşamadı. Aynı yıl Mehmed Necib Paşa tarafından İstanbul’da bir şeker fabrikası kurmak için Avrupa’dan alet ve makineler getirildi. Ancak Paşa’nın ölmesi üzerine malzemeler kurulup, fabrika işletmeye açılmadı. 1850’lere gelindiğinde, ülkenin dış ticaret hacminde büyük bir artış yaşanmıştır. Bu durum, yabancı sermaye girişine neden oldu ve ülkedeki ekonomik yapıya yeni bir boyut kazandırdı. Diğer taraftan 1853’te patlak veren Kırım Savaşı’nın getirdiği mali yük sonrası Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında 24 Ağustos 1854’te Londra’da yapılan bir mukavele neticesinde ilk dış borçlanma gerçekleşti. Buna bağlı olarak ülkeye yabancı sermaye girişi arttı. Bu süreçte yabancı kaynaklı yatırımları kalıcı bir hale getirmek ve ülke için gerekli olan sanayiye kurmak amacıyla bazı yasal ve kurumsal düzenlemeler de yapıldı. Böylece, şeker sanayisinin kurulması için yapılacak olan yeni girişimlere zemin hazırlandı. İlk teşebbüs 1867’de Davutoğlu Karabet Efendi ve ardından 1879’da Michel Paşa tarafından yapıldı. Ancak yeterli destek verilememesi nedeniyle bir sonuç elde edilemedi.

Şeker sanayisini kurma girişimleri Meşrutiyet döneminde de devam etti. Zirai eğitime önem verilerek ilk kez Fransa’ya 1879’da öğrenci gönderildi. Numune ve tecrübe tarlaları kuruldu. Buralarda eğitim alan çiftçiler, modern tarım yöntem ve araçları ile şeker pancarının da içerisinde bulunduğu farklı zirai ürünlerin yetiştirilmesini tecrübe etti. Devlet destekli bu gibi teşvikler sonrası şeker fabrikası kurmak için ilk olarak 1890’da Yusuf Bey, 1897’de Afyonlu Yusuf Bey ve 1899’da Müşir Rauf Paşa tarafından girişimlerde bulunuldu. Ancak bir netice elde edilemedi. Şahsi teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamaması üzerine, hükümet tarafından 1907’de şeker pancarı tarımı ve sanayisi için çeşitli adımlar atıldı. Bununla birlikte Osmanlı ekonomik hayatında 1908 yılı köklü değişimlere zemin hazırlayarak, milli sanayinin inşaa sürecini de beraberinde getirdi ve 1913-1914 döneminde şeker sanayisinin kurulması için kapsamlı çalışmalar yapılmaya başlandı. Ancak I. Dünya Savaşı’nın çıkması nedeniyle çalışmalar yarıda kaldı. Şeker pancarı üretimi ve fabrikaların kurulması için 1840’dan 1917’ye kadar yapılan tüm girişimlerden olumlu bir netice elde edilememesinin

başlıca nedenleri arasında; girişim fikrinin yetersizliği, sermaye piyasasının yokluğu ve kurulacak fabrikalara karşı dışarıda güçlü olan yabancı unsurlar ile içerideki bazı kesimlerin engelleyici tavır ve müdahaleleri yer almaktaydı.

Cumhuriyet Dönemi ile birlikte her alanda olduğu gibi sanayileşme üzerine de çalışmalarda bulunulacaktır. Ülkedeki mevcut ekonomik yapı, izlenecek iktisadi politikalara yön vermiştir. Kalkınmanın ancak hızlı bir sanayileşme ile ve tarımın da bu gelişmeyi destekleyici bir unsur olacağından yola çıkılarak, tarım ile sanayinin entegrasyonu üzerine bir planlama yapılmıştır. Cumhuriyet döneminin sanayileşme faaliyetlerindeki ilk atılımı ise “*üç beyaz*” olarak adlandırılan; un, şeker ve pamuk ürünleri üzerinden gerçekleştirilecektir. Türkiye’de milli sanayiye kurma hedefleri doğrultusunda un, şeker ve pamuk ürünleri içerisinden milli sermayenin büyük bir bölümünün ayrıldığı ve tamamının yurt dışından temin edildiği halkın temel tüketim mallarından biri olan şeker üretmek için ilk olarak şeker sanayinin kurulmasına karar verildi. Bu sanayinin kurulması için atılacak yasal düzenlemeler doğrultusunda TBMM’de çalışmalara başlandı ve 5 Nisan 1925’te 601 Sayılı, Şeker Fabrikalarına Bahşolunan İmtiyazat ve Muafiyat Hakkında Kanun çıkarıldı.

Türkiye’de ilk şeker fabrikaları 1926’da Uşak’ta ve Alpullu’da kuruldu. Bununla birlikte hükümet, şeker fabrikalarının sayısını ve şeker üretimini arttırarak, halkın daha uygun fiyatta şeker almasını sağlamak amacıyla çeşitli adımlar attı ve 28 Mayıs 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu’nu çıkardı. Kanun ile yatırımcılara kredi imkânı ve vergi kolaylığı sağlandı. Teşvik-i Sanayi Kanunu, şeker fabrikalarının kurulması için girişimcilere belirli koşullar mukabilinde; on hektara kadar arazi verilmesi, gümrük ve giriş ücreti, işletme, arazi, kazanç ve motor ruhsat vergilerinden muaf tutulması gibi kolaylıklar sağlandı. Teşvik-i Sanayi Kanun ile özel teşebbüse çeşitli serbestlikler ve ayrıcalıklar tanınmasına karşın, sanayi yatırımları yetersiz kaldı. Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan istenilen netice alınamaması üzerine, uygulanan ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesine karar verildi. Bununla birlikte 1928’de Âli İktisat Meclisi toplandı. 1929’da Şakir Kesebir Planı yayımlandı. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti açıldı. Cemiyet öncülüğünde 23 Nisan 1930’da Milli Sanayi Kongresi toplandı. Tüm bu çalışmalar neticesinde şeker olmak üzere çeşitli mamuller üzerine sanayileşmek için plan ve programlar hazırlandı. Ancak ülkede iktisadi kalkınmayı gerçekleştirecek yeterli ve yetenekli kadroların ve kişilerin mevcut olmaması, teknik bilgi eksikliği, sermayenin henüz yeterli seviyede olmaması, 1929 dünya ekonomik krizi ve bunun doğurduğu sorunlar gibi etkenlerle beklenen yatırımlar hayata geçmedi. Bununla birlikte yaklaşan savaş tehlikesi, Almanya ve İtalya’daki devletçilik uygulamaları, Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki yakınlaşma, ülkede bazı sanayi kollarının kısa zamanda kurulmasını zorunlu bir hale getirdi. Hükümet, izlenen iktisadi politikaları yeniden gözden geçirme gereği duydu. İzlenecek ekonomi politikası Almanya, İtalya ve Rusya’nın izlediği ekonomi politikasından farklı olacaktı. Türkiye’de 1930 yılı ile birlikte devletçilik politikası uygulanmaya başladı. Bu dönemde kurulması planlanan sanayiler, tarımsal üretime en büyük oranda katkı sağlayan şeker ve pamuklu dokuma üzerine olacaktır. Türkiye İş Bankası, T.C. Ziraat Bankası ve Sanayi Bankası’nın ortaklıkları ile kurulan iki ayrı şirket tarafından ülkenin üçüncü şeker fabrikası 1933’te Eskişehir’de ve dördüncü şeker fabrikası ise 1934’te Turhal’da işletmeye açıldı.

İkinci Dünya Savaşı’nın (1939-1945) yaşandığı süreç her alanda olduğu kadar şeker sanayisini de derinden etkiledi ve uzun bir süre bu alanda ciddi manada bir yatırım gerçekleşmedi. 1950’li yıllarda tarım politikalarında yapılan düzenlemeler ve gelişmelerle birlikte şeker ziraati üzerine de çalışmalarda bulunuldu.

2 Aralık 1952 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Amasya vilayetinin merkez ilçesine bağlı Yağmur, Kapukaya, Sevinçler, Kale köyleri, Merzifon, Gümüşhacıköy ilçeleri, Samsun ve Çorum’un Osmancık ilçesinin şeker ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla bir şeker fabrikasının kurulması için Amasya Şeker Fabrikası A.Ş.’ye yetki verildi.

30 Mart 1954'te, Erzurum vilayetinin tamamı ile Gümüşhane vilayetinin Bayburt bölgesinde, Elazığ ve Tunceli vilâyetlerinin tamamı ile Bingöl vilayetinin Merkez ve Genç kazalarından oluşan bölgede, Burdur'da ve Susurluk'ta kurulacak şeker fabrikaları için imtiyaz verildi.

25 Nisan 1954'te, Uşak Şeker Fabrikası kapsamında yer alan Konya ve Isparta vilayetlerinin Şarkikaraağaç, Gelendost ve Yalvaç kazalarıyla birleştirilerek bir şeker fabrikasının inşa edilmesi, Malatya'da ve Erzincan'da tesis edilecek şeker fabrikası için imtiyaz verilmesi kararlaştırıldı.

27 Temmuz 1957'de Kastamonu'nun Gölveren kesiminde ve 14 Kasım 1957'de Ankara'nın Etimesgut mevkiinde bir şeker fabrikasının yapılması Bakanlar Kurulu tarafından kabul edildi.

Çalışmalar neticesinde 1953'te Adapazarı, 1954'te Konya, Kütahya ve Amasya, 1955'te Susurluk, Burdur ve Kayseri, 1956'da Erzurum, Erzincan, Elazığ ve Malatya şeker fabrikaları işletmeye açıldı. Türkiye'de 1956 yılı itibariyle şeker fabrikası sayısı 15'e ulaştı. Ancak zamanla artan iç piyasa arzını karşılamak ve ithalat hedeflerine ulaşmak amacıyla şeker sanayisine olan yatırımlar 1960'lardan 2000'lerin başına kadar devam etti. Böylece 1962'de Ankara, 1963'te Kastamonu, 1977'de Afyon, 1982'de Muş ve Iğın, 1983'te Bor, 1984'te Ağrı, 1985'te Elbistan, 1989'da Erciş, Ereğli ve Çarşamba, 1991'de Çorum, 1993'te Kars, 1998'de Yozgat ve 2001'de Kırşehir şeker fabrikaları faaliyete geçti.

Türk şeker sanayisinde 2000'li yıllar ile birlikte yeniden yapılanma süreci başladı. Yeni bin yılın başında şeker sanayisinin merkez teşkilatı olan Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 20/12/2000 tarihli ve 2000/92 sayılı kararı doğrultusunda özelleştirme kapsamına alındı. 12/08/2008 tarihli ve 2008/50 sayılı karar ile de özelleştirme programına alındı. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirme işlemlerinin 31/12/2018 tarihinden itibaren beş yıl uzatılmasına karar verildi. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. halihazırda kapasiteleri günlük 1.750-8.500 ton pancar işleyen 15 şeker fabrikası ile üretim faaliyetlerini sürdürmektedir.

Mehmed Gökhan POLATOĞLU

KAYNAKÇA

Barutçugil, İsmet Sabit, **Cumhuriyet'ten Bu Yana Türkiye Ekonomisinin Gelişimi ve Geleceğe Bakış**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 1989.

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)**, Gerçek Yayınevi, Ankara 1988.

Boratav, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik (1923-1950)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1962.

Çakıcı, Latif, "Atatürk ve Ekonomi", **Atatürk ve Eğitim Ekonomi Milliyetçilik Hukuk**, Ankara 1984, s. 8.

Düstur, Cilt 3, Ankara, 1946.

Eldem, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970.

50 Yılda Türk Sanayi, (Haz: Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı), Ankara 1973.

Gediz, Afif, **Şeker Pancarı Ziraatının Türkiye Zirai ve İktisadi Bünyesindeki Yeri**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.

Neşriyatı, Ankara 1961.

Geerdes, Thomas, **Ana Besin Maddelerinden Şeker ve Tarihi**, (Çev: Cihad Gökoğlu), Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara 1966.

Güler, A, Tamer ve Güler, Zafer, **Şeker Savaşları**, Neden Kitap, İstanbul 2006.

Güran, Tevfik, "Tarım Politikası (1839-1913)", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C 3, Ankara 1999.

Gürdamar, Ersin, "Demokrat Parti Dönemi'nde Uygulanan Şeker Politikaları ve Şeker Sanayisinin Gelişimi", **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 10, Sayı 27, Temmuz 2021, s.100-143.

Güven, Ercan, **Türkiye Şeker Sanayiinde İşgücünün Sosyal Politikası**, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1967.

Hamitoğulları, Beşir, "Atatürk Devletçiliği ve Ekonomik Bağımsızlık", **Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri**, Ankara 1982, s.112-113.

Köhnen, Gerhard, **Dünya Ekonomi Tarihi**, (Çev: Tunay Akoğlu), Varlık Yayınları, İstanbul 1965.

Koraltürk, Murat, "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", **Türkler Ansiklopedisi**, C 17, Ankara 2002, s.588.

Mutluay, Fahrettin, **Türkiye Şeker Sanayii**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara 1964.

Özseyhan, Kamuran, "Atatürk'ün 100. Doğum Yılında Türkiye Şeker Sanayi", **Şeker**, Ankara 1981.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1913)**, Yurt Yayınevi, Ankara 1984.

Polatoğlu, Mehmed Gökhan, **Cumhuriyet Dönemi'nde Türk Şeker Sanayisinin Kurulması**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017.

Quataert, Donald, **Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908**, (Çev: Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan), Türkiye İş Bankası, İstanbul 2008.

Sevim, Fuat, **Dünya Uygarlığı ve Türk Sosyo-Ekonomik Tarihi**, İpek Yayınevi, İstanbul 1978.

Seyidoğlu, Halil, **Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası**, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.

Şiray, Ahmet, **Türkiye Şeker Sanayi ve Şeker Pancarı Tarımı**, Pankobirlik Yayınları, Ankara 1979.

Tekeli, Sait Tahsin, **Şeker Sanayinin Millet İktisadımızdaki Yeri ve Önemi**, [Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları](#), Ankara 1964.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara 1982.

Türk Devrim Tarihi, (Haz: T.C.Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı), Ankara 1971.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, C 2, Ankara 1939.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, C 17, Ankara 1341.

T.C. Resmî Gazete, S 8306, 12 Ocak 1953.

T.C. Resmî Gazete, S 8708, 15 Mayıs 1954.

T.C. Resmî Gazete, S 8725, 10 Haziran 1954.

T.C. Resmî Gazete, S 8854, 16 Kasım 1954.

T.C. Resmî Gazete, S 9724, 5 Ekim 1957.

T.C. Resmî Gazete, S 9787, 20 Aralık 1957.

T.C. Resmî Gazete, S 9741, 25 Ekim 1957.

T.C. Resmî Gazete, S 24279, 6 Ocak 2001.

T.C. Resmî Gazete, S 26966, 13 Ağustos 2008.

Uluatam, Özhan ve TAN, Turgut, **Türk İktisat Politikasının Hukuki Çerçevesi**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

Veldet, Turan, **30.Yılında Türkiye Şeker Sanayii**, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. Neşriyatı, Ankara 1958.

Yeniay, İ. Hakkı, **Yeni Osmanlı Borçları Tarihi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1984.

Yaşa, Memduh, **İktisadi Meselelerimiz**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

<https://www.turkseker.gov.tr/>

23/11/2024 tarihinde <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/seker-fabrikalari/?pdf=5578> adresinden erişilmiştir